

Роман Гаврік,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри конституційного,

адміністративного та фінансового права

Хмельницького університету управління та

права імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1557-0594>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ОКРЕМИХ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ АКТІВ ЦИВІЛЬНОГО СТАНУ

В науковій статті здійснено дослідження особливостей застосування окремих способів захисту сімейних прав та інтересів органами державної реєстрації актів цивільного стану. Зокрема, автор у статті зазначає, що органи державної реєстрації актів цивільного стану здійснюють захист сімейних прав та інтересів учасників сімейних відносин, як опосередковано, реалізуючи відповідне судове рішення, так і прямо, застосовуючи відповідні способи захисту. В першому випадку, підставою для вчинення відповідних реєстраційних дій органом державної реєстрації актів цивільного стану є відповідне рішення суду, яким визнається відсутність відповідної події, зареєстрованої попередньо органом державної реєстрації актів цивільного стану, вже в момент реєстрації, або наявність події, що свідчить про необхідність анулювання раніше вчиненої реєстраційної дії або її зміну. В такому випадку, орган державної реєстрації актів цивільного стану виконує рішення суду, яким застосовано такі способи захисту, як анулювання сімейних правовідносин, їх поновлення, встановлення або зміну. В другому випадку, орган державної реєстрації актів цивільного стану, самостійно застосовує такі способи захисту сімейних прав та інтересів як: анулювання сімейного правовідношення; припинення сімейного правовідношення; встановлення або зміна батьківського правовідношення, передусім у випадку відсутності спору про відповідне сімейне право.

Ключові слова: захист сімейних прав та інтересів; спосіб захисту; анулювання сімейного правовідношення; актовий запис; орган державної реєстрації актів цивільного стану.

Havrik R.

Peculiarities of the application of individual methods of protection of family rights and interests by the state registration of civil status acts

In the scientific article, a scientific study of the peculiarities of the application of certain methods of protection of family rights and interests by the bodies of state registration of acts of civil status was carried out. On the basis of the above scientific research, the scientific article determined that the bodies of state registration of acts of civil status carry out the protection of family rights and interests of participants in family relations, both indirectly, by implementing the relevant court decision, and directly, by applying the appropriate methods of protection.

In the first case, the basis for taking appropriate registration actions by the civil status act registration body is a relevant court decision, which recognizes the absence of a relevant event previously registered by the civil status act registration body at the time of registration, or the presence of an event that indicates the need for cancellation a previously performed registration action (for example, in the case of the execution of a court decision declaring a marriage invalid, unconcluded or fictitious) or its change (execution of a decision to renew a marriage in connection with the cancellation of a court decision to recognize a person as missing or declared dead, execution of a court decision on establishing the origin of the child in case of a dispute about it, on adoption, its invalidation or cancellation, on deprivation of parental rights, their renewal). In such a case, the state registration body of civil status acts executes the court decision, which has applied such protection methods as annulment of family legal relations, renewal of family legal relations in connection with the cancellation of the court decision on recognition of the missing spouse as absent or declared dead; establishing a family legal relationship in connection with the determination of the child's origin by the court; change of family relationship.

In the second case, the body of state registration of civil status acts independently applies the following methods of protection of family rights and interests: annulment of the family legal relationship by annulment of the legal record of marriage, which is invalid; termination of a family relationship, which appears to be available to the relevant authorities

to dissolve the marriage at the request of a spouse who does not have children or at the request of one of the spouses in the event that the other spouse is recognized as missing or declared dead due to the drawing up of a certificate of divorce; establishment or change of the parental legal relationship by drawing up a record of the child's birth or making changes to it.

Keywords: *protection of family rights and interests; method of protection; annulment of family relationship; corresponding record; body of state registration of acts of civil status.*

Постановка проблеми. Ст. 18 Сімейного кодексу України (надалі за текстом – СК України) визначає право кожного з учасників сімейних відносин на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу; в той же час, суд не визнається єдиним органом, уповноваженим здійснювати захист сімейних прав та інтересів учасників сімейних відносин. Зокрема, у ст. 19 СК України органом захисту сімейних прав та інтересів визнаються й органи опіки та піклування, а у ст. ст. 152, 154 СК України зазначається про право дитини та її батьків звернутися за захистом прав та інтересів дитини до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій (хоча право на юрисдикційний захист внуків з боку баби і діда, малолітніх, неповнолітніх, повнолітніх непрацездатних братів, сестер, пасинка, падчерки з боку сестри, брата, мачухи, вітчима відповідно до текстуальних положень СК України обмежується лише можливістю звернення до суду або органу опіки та піклування). [1]. Зазначена обставина зумовила поширеність у правовій доктрині думки про те, що органами захисту сімейних прав та інтересів є передусім суд, орган опіки та піклування, нотаріус (зважаючи на використання такого способу захисту як примусове виконання добровільно невиконаного обов'язку через стягнення невиконаного за сімейним договором, за виконавчим написом нотаріуса, передусім в аспекті примусового виконання обов'язку щодо надання утримання) та прокурор (зважаючи на те, що він визначений серед суб'єктів звернення до суду із позовом про визнання шлюбу недійсним, позбавлення батьківських прав, відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав, скасування усиновлення або визнання його недійсним [2, с. 32-34; 3, с. 64-67; 4, с. 92-94; 5, с. 142; 6, с. 76; 7, с. 70]. З іншого боку, такі вчені як Л. В. Красицька, С. О. Муратова, Л. М. Пчелінцева, З. В. Ромовська, О. О. Рузакова виділяють органи державної реєстрації актів цивільного стану серед органів захисту сімейних прав та інтересів [8, с. 17, 276; 9, с. 62; 10, с. 72; 11, с. 60; 12, с. 38]. В той же час, належно питання захисту сімейних прав та інтересів цими органами, зокрема в аспекті застосування ними окремих способів захисту, належним чином не досліджене, що зумовлює необхідність та актуальність наукового дослідження на рівні цієї наукової статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які опирається автор, виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття.

Проблематика способів захисту сімейних прав та інтересів досліджувалася рядом науковців, таких як В. А. Ваграс, М. М. Дякович, В. Ю. Євко, Л. В. Красицька, І. Л. Сердечна, А. О. Скіченко, В. І. Труба, С. М. Ходак, Г. В. Чурпіта, однак вони лише частково торкалися питання застосування окремих способів захисту сімейних прав та інтересів органами державної реєстрації актів цивільного стану. Передусім, серед таких називалося анулювання актового запису про шлюб за наявності ознак недійсності шлюбу, передбачених ч.ч. 1-3 ст. 39 СК України, що здійснюється органом реєстрації актів цивільного стану на підставі заяви заінтересованої особи, поданої до органу [1; 8, с. 285]. Інші способи захисту сімейних прав та інтересів, які потенційно можуть застосовуватися органами державної реєстрації актів цивільного стану в сімейно-правовій доктрині не отримали свого дослідження, а тому потребують детального наукового дослідження.

Метою статті є дослідження особливостей застосування окремих способів захисту сімейних прав та інтересів органами державної реєстрації актів цивільного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Органи державної реєстрації актів цивільного стану, які мають повноваження здійснювати відповідні реєстраційні дії, відповідно до ст. 4 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» є відділи державної реєстрації актів цивільного стану управлінь юстиції міського (районного) та міжрегіонального рівня; виконкоми рад територіальних громад; дипломатичні та консульські установи України [13; 14], здійснюють захист сімейних прав та інтересів учасників сімейних відносин, як опосередковано, реалізуюючи відповідне судове рішення, так і прямо, застосовуючи відповідні способи захисту.

Розглядаючи першу групу повноважень органу державної реєстрації актів цивільного стану, слід зазначити, що підставою для вчинення відповідних реєстраційних дій органом державної реєстрації актів цивільного стану є відповідне рішення суду, яким визнається відсутність відповідної події, зареєстрованої

попередньо органом державної реєстрації актів цивільного стану, вже в момент реєстрації, або наявність події, що свідчить про необхідність анулювання раніше вчиненої реєстраційної дії. Зокрема, відповідно до п. 4.6. Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання, орган державної реєстрації актів цивільного стану здійснює анулювання актового запису про шлюб на підставі рішення суду про відповідне анулювання, про визнання шлюбу недійсним, неукладеним або фіктивним, скасування рішення суду про визнання особи безвісно відсутньою або оголошення померлою і поновлення шлюбу [15]. В такому випадку, орган державної реєстрації актів цивільного стану по суті застосовує такі способи захисту, як анулювання сімейних правовідносин, що виникли у зв'язку із реєстрацією недійсного, неукладеного або фіктивного шлюбу та існували до моменту визнання такого шлюбу недійсним, неукладеним або фіктивним. Цим самим здійснюється захист прав та інтересів подружжя або одного із них (який міг не знати про факт укладення шлюбу у зв'язку із реєстрацією шлюбу за його відсутності, про наявність підстав для недійсності шлюбу або про укладення шлюбу без наміру створення сім'ї та набуття прав та обов'язків подружжя) через застосування положень законодавства про відсутність правових наслідків у неукладеного шлюбу та наявність правових наслідків недійсного шлюбу, що передбачені ст. ст. 45 та 46 СК України. В той же час, орган державної реєстрації актів цивільного стану в цьому випадку здійснює суто виконання положень судового рішення, яким і застосовано відповідний спосіб захисту – анулювання сімейних правовідносин, що виникли у зв'язку із реєстрацією неукладеного, недійсного або фіктивного шлюбу. Завдання органу державної реєстрації актів цивільного стану в цьому випадку – реалізувати положення, вказані у резолютивній частині рішення суду. Так само, відбувається і у разі анулювання актового запису про розірвання шлюбу органом державної реєстрації актів цивільного стану при прийнятті рішення про поновлення шлюбу з підстав, передбачених ст. 118 СК України, якщо особа, яка була оголошена померлою, з'явилася, і відповідне рішення суду скасовано та актовий запис про смерть анульовано [1]. В даному випадку застосовує поновлення сімейних правовідносин як спосіб захисту суд, а орган державної реєстрації актів цивільного стану лише реалізовує відповідне судове рішення. Те ж саме можна сказати й про складання актового запису про розірвання шлюбу, яке не є самостійним проявом припинення сімейного правовідношення, застосованого органом державної реєстрації актів цивільного стану, а лише виконання відповідного судового рішення, яким й застосовано відповідний спосіб захисту.

З іншого боку, відповідно до ч. 4 ст. 39 СК України за заявою заінтересованої особи орган державної реєстрації актів цивільного стану анулює актовий запис про шлюб, зареєстрований з особами, зазначеними у частинах першій – третій цієї статті, в тому числі: якщо він був зареєстрований особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі, між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом і сестрою або з особою, яка визнана недієздатною [1]. В такому випадку, як вірно зазначає Л. В. Красицька, можна говорити про захист прав дитини органами державної реєстрації актів цивільного стану, причому у такому випадку захищатимуться майнові, зокрема спадкові, права дитини, оскільки згідно зі ст. 47 СК України недійсність шлюбу не впливає на обсяг взаємних прав та обов'язків батьків і дитини, яка народилася в цьому шлюбі [8, с. 285]. В той же час, в цьому випадку захищатимуться й права подружжя, передусім добросовісного, який міг не знати про наявність вище перелічених перешкод для укладання дійсного шлюбу, через збереження ряду правових наслідків шлюбу, передбачених ст. 46 СК України. В даному випадку, саме до органу державної реєстрації актів цивільного стану відбувається звернення за захистом прав подружжя, дитини або інших осіб, на права та інтереси яких міг вплинути недійсний шлюб, і саме на підставі висновку органу державної реєстрації актів цивільного стану про анулювання актового запису про шлюб відбувається анулювання шлюбного правовідношення.

Ще одним із способів захисту сімейних прав та інтересів, які самостійно застосовуються органами державної реєстрації актів цивільного стану є припинення сімейного правовідношення, яке виявляється у наявності у відповідних органів повноваження здійснювати розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке не має дітей або за заявою одного із подружжя у разі, якщо інший з подружжя визнаний безвісно відсутнім або оголошений померлим через складання актовий запис про розірвання шлюбу.

У правовідносинах щодо визначення походження дитини, орган державної реєстрації актів цивільного стану також відіграє важливу роль. Як зазначає Л. В. Красицька, відповідно до ч. 3 ст. 122 СК України подружжя, а також жінка та чоловік, шлюб між якими припинено, у разі народження дитини до спливу десяти місяців після припинення їхнього шлюбу, мають право подати до органу державної реєстрації актів цивільного стану спільну заяву про невизнання чоловіка (колишнього чоловіка) батьком дитини. Така вимога може бути задоволена лише у разі подання іншою особою та матір'ю дитини заяви про визнання батьківства. Якщо дитина народилася до спливу десяти місяців від дня припинення шлюбу внаслідок смер-

ті чоловіка, походження дитини від батька може бути визначене за спільною заявою матері та чоловіка, який вважає себе батьком. На думку вченої, такі дії є способами самозахисту сімейних прав та інтересів, оскільки вчиняються самостійно учасниками сімейних правовідносин, і хоча вони звертаються до компетентного державного органу, проте таке звернення не є зверненням за допомогою у захисті сімейних прав, компетентний державний орган у межах своїх повноважень визначить походження дитини саме за такими заявами. Аналогічно способами самозахисту сімейних прав слід визнати і подання заяви про визнання батьківства до органу державної реєстрації актів цивільного стану жінкою та чоловіком, які не перебувають у шлюбі між собою (ст. 126 СК України) [8, с. 297-298]. В той же час, орган державної реєстрації актів цивільного стану, на підставі зазначених вище звернень здійснює складання актового запису про народження дитини або внесення до нього змін (тобто по суті відбувається або встановлення батьківського правовідношення, оскільки відповідно до ст. 144 СК України, реєстрація народження дитини провадиться органом державної реєстрації актів цивільного стану з одночасним визначенням її походження та присвоєнням прізвища, імені та по батькові, або його зміна).

Слід сказати, що повноваження щодо застосування відповідних способів захисту орган державної реєстрації актів цивільного стану має лише у випадку відсутності спору про батьківства; у разі ж наявності спору – він вирішується судом і орган державної реєстрації актів цивільного стану вносячи зміни до актового запису про народження дитини лише реалізовує відповідне судове рішення, яким встановлене походження дитини. Ті ж правові наслідки мають й судові рішення про позбавлення батьківських прав, їх поновлення, про усиновлення, визнання його недійсним або скасування. В цьому випадку орган державної реєстрації актів цивільного стану лише виконує відповідне судове рішення і не має самостійних повноважень щодо застосування зміни батьківського правовідношення як способу захисту.

Висновки. На підставі вище викладеного наукового дослідження, можемо визначити, що органи державної реєстрації актів цивільного стану здійснюють захист сімейних прав та інтересів учасників сімейних відносин, як опосередковано, реалізуючи відповідне судове рішення, так і прямо, застосовуючи відповідні способи захисту.

В першому випадку, підставою для вчинення відповідних реєстраційних дій органом державної реєстрації актів цивільного стану є відповідне рішення суду, яким визнається відсутність відповідної події, зареєстрованої попередньо органом державної реєстрації актів цивільного стану, вже в момент реєстрації, або наявність події, що свідчить про необхідність анулювання раніше вчиненої реєстраційної дії (наприклад, у разі виконання рішення суду про визнання шлюбу недійсним, неукладеним або фіктивним) або її зміну (виконання рішення про поновлення шлюбу у зв'язку із скасуванням рішення суду про визнання особи безвісно відсутньою або оголошення померлою, виконання рішення суду про встановлення походження дитини у разі наявності спору про це, про усиновлення, визнання його недійсним або скасування, про позбавлення батьківських прав, їх поновлення). В такому випадку, орган державної реєстрації актів цивільного стану виконує рішення суду, яким застосовано такі способи захисту, як анулювання сімейних правовідносин, поновлення сімейних правовідносин у зв'язку із скасуванням рішення суду про визнання подружжя безвісти відсутнім або оголошення померлим; встановлення сімейного правовідношення у зв'язку із визначенням походження дитини судом; зміна сімейного правовідношення.

У другому випадку, орган державної реєстрації актів цивільного стану, самостійно застосовує такі способи захисту сімейних прав та інтересів: анулювання сімейного правовідношення шляхом анулювання актового запису про шлюб, що є недійсним; припинення сімейного правовідношення, яке виявляється у наявності у відповідних органів повноваження здійснювати розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке не має дітей або за заявою одного із подружжя у разі, якщо інший з подружжя визнаний безвісно відсутнім або оголошений померлим через складання актового запису про розірвання шлюбу; встановлення або зміна батьківського правовідношення через складання актового запису про народження дитини або внесення до нього змін.

Список використаних джерел

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14> (дата звернення: 08.09.2022)).
2. Апопій І. В. Сімейне право України. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 360 с.
3. Сімейне право України: підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін. ; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 288 с.

4. Мироненко В. П., Пилипенко С. А. Сімейне право України. Підручник. За заг. ред. В. П. Мироненко. Київ: Правова єдність, 2008. 477 с.
5. Ходак С. М. Категорія інтересу в сімейному праві України: дис. ... канд.юрид. наук: спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Івано-Франківськ, 2020. 184 с.
6. Антокольская М. В. Семейное право: учебник. Москва: ИНФРА-М, 2010. 432 с.
7. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. За заг. ред. С. Я. Фурси. Київ: Видавець Фурса С. Я.; КНТ, 2008. 1248 с.
8. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та: дис. ... докт. юрид. наук.; спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Вінниця, 2015. 496 с.
9. Муратова С. А. Семейное право: учебник для студентов вузов. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2009. 367 с.
10. Пчелинцева Л. М. Семейное право России: Учебник. Москва: Норма, 2009. 720 с.
11. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. 532 с.
12. Рузакова О. А. Семейное право. М.: Экзамен, Право и закон, 2003. 256 с.
13. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 1 липня 2010 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text>.
14. Про затвердження правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні: наказ Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 року № 52/5. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00> (дата звернення: 08.09.2022)
15. Про затвердження Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання: наказ Міністерства юстиції України від 12 січня 2011 року № 96/5. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0055-11#Text> (дата звернення: 08.09.2022)

References

1. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine]. (2002, January 10) *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14> [in Ukrainian].
2. Apopii, I. V. (2011) *Simeine pravo Ukrainy [Family Law of Ukraine]*. Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury [in Ukrainian].
3. Borysova, V. I. & Zhylinkova, I. V. (Eds.) (2009). *Simeine pravo Ukrainy: pidruchnyk [Family law of Ukraine: textbook]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
4. Myronenko, V. P., Pylypenko S. A. (2008). *Simeine pravo Ukrainy. Pidruchnyk [Family law of Ukraine. Textbook]*. Kyiv: Pravova yednist [in Ukrainian].
5. Khodak, S. M. (2020). *Katehoriia interesu v simeinomu pravi Ukrainy [Category of interest in the family law of Ukraine]*: Candidate's thesis. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
6. Antokolskaja, M. V. (2010). *Semejnoe pravo: uchebnyk [Family law: textbook]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].
7. Fursa S. Ya. (Eds.) (2008) *Simeinyi kodeks Ukrainy: naukovopraktychnyi komentar [Family Code of Ukraine: scientific and practical commentary]*. Kyiv: Vydavets Fursa S. Ya.; KNT [in Ukrainian].
8. Krasyska, L. V. (2015). *Problemy zdiisnennia ta zakhystu osobystykh ta mainovykh prav batkiv i ditei [Problems of implementation and protection of personal and property rights of parents and children]*: Doctor's thesis. Vinnytsia [in Ukrainian].
9. Muratova, S. A. (2009). *Semejnoe pravo: uchebnyk dlja studentov vuzov [Family law: a textbook for university students]*. Moscow: JuNITI-DANA, Zakon i parvo [in Russian].
10. Pchelinceva, L. M. (2009). *Semejnoe pravo Rossii: Uchebnyk [Family Law of Russia: Textbook]*. Moscow: Norma [in Russian].
11. Romovska, Z. V. (2003). *Simeinyi kodeks Ukrainy: naukovopraktychnyi komentar [Family Code of Ukraine: scientific and practical commentary]*. Kyiv: Vydavnychiy dim «In Yure» [in Ukrainian].
12. Ruzakova, O. A. (2003). *Semejnoe pravo [Family law]*. Moscow: Jekzamen, Pravo i zakon [in Russian].
13. Pro derzhavnu reiestratsiiu aktiv tsyvilnoho stanu: Zakon Ukrainy [On state registration of acts of civil status] (2010, July 1). *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text> [in Ukrainian]

14. Pro zatverdzhennia pravyl derzhavnoi reiestratsii aktiv tsyvilnoho stanu v Ukraini: nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy [On the approval of the rules of state registration of acts of civil status in Ukraine: order of the Ministry of Justice of Ukraine] (2000, October 18, No 52/5). *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00> [in Ukrainian].
15. Pro zatverdzhennia Pravyl vnesennia zmin do aktovykh zapysiv tsyvilnoho stanu, yikh ponovlennia ta anulivannia: nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy [On the approval of the rules of state registration of acts of civil status in Ukraine: order of the Ministry of Justice of Ukraine] (2011, January 12, No 96/5). *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0055-11#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.09.2022.